ePublishing

EULIMENE

Vol 1 (2000)

EULIMENE 1 (2000)

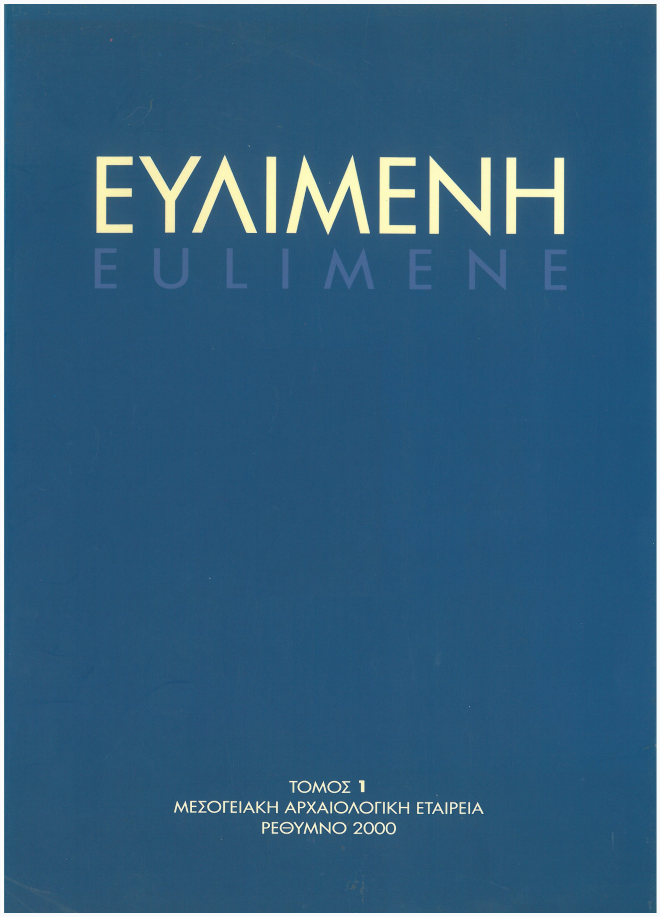

A private letter of the VI A.D.

Nikos Litinas

doi: 10.12681/eul.32696

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 10/02/2026 04:04:21

Ε Υ Λ Ι Μ Ε Ν Η

ΜΕΛΕΤΕΣ ΣΤΗΝ ΚΛΑΣΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ,
ΤΗΝ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗ, ΤΗ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΑΠΥΡΟΛΟΓΙΑ

Τόμος 1
Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία
Ρέθυμνο 2000

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΗ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
Π. Μανουσάκη 5 - Β. Χάλη 8
GR 741 00 - Ρέθυμνο

PUBLISHER
MEDITERRANEAN
ARCHAEOLOGICAL SOCIETY
P. Manousaki 5 - V. Chali 8
GR 741 00 - Rethymno

ΕΚΔΟΤΕΣ - ΕΠΙΜΕΛΗΤΕΣ ΕΚΔΟΣΗΣ
Δρ. Νίκος Λίτινας (Ρέθυμνο)
Δρ. Μανόλης Ι. Στεφανάκης (Χανιά)

EDITORS
Dr. Nikos Litinas (Rethymno)
Dr. Manolis I. Stefanakis (Chania)

Η Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία και οι Εκδότες του περιοδικού ευχαριστούν θερμά τους Δήμους Ρεθύμνου και Αρκαδίου για τις χορηγίες τους στη δαπάνη της έκδοσης.

Mediterranean Archaeological Society and the Editors wish to thank the Municipalities of Rethymnon and Arkadi for their sponsorship.

© ΕΥΛΙΜΕΝΗ 2000
EULIMENE

ISSN: 1108-5800

Επιστημονική Επιτροπή
Καθ. Πέτρος Θέμελης (Ρέθυμνο)
Καθ. Νίκος Σταμπολίδης (Ρέθυμνο)
Δρ. Charles V. Crowther (Οξφόρδη)
Δρ. Alan W. Johnston (Λονδίνο)
Καθ. Άγγελος Χανιώτης (Χαϊδελβέργη)
Δρ. Ιωάννης Τουράτσογλου (Αθήνα)
Καθ. Σοφία Καμπίτση (Ρέθυμνο)

Advisory Editorial Board
Prof. Nikos Stampolidis (Rethymno)
Prof. Petros Themelis (Rethymno)
Prof. Angelos Chaniotis (Heidelberg)
Dr. Charles V. Crowther (Oxford)
Dr. Alan W. Johnston (London)
Dr. Ioannis Touratsoglou (Athens)
Prof. Sofie Kambitsis (Rethymno)

Η ΕΥΛΙΜΕΝΗ είναι μία επιστημονική περιοδική έκδοση που περιλαμβάνει μελέτες στην Κλασική Αρχαιολογία, την Επιγραφική, τη Νομισματική και την Παπυρολογία εστιάζοντας στον Ελληνικό και Ρωμαϊκό κόσμο της Μεσογείου από την Υστερομινωϊκή / Υπομινωϊκή / Μυκηναϊκή εποχή (12ος / 11ος αι. π.Χ.) έως και την ύστερη αρχαιότητα (5ος / 6ος αι. μ.Χ).

Η ΕΥΛΙΜΕΝΗ περιλαμβάνει επίσης μελέτες στην Ανθρωπολογία, Παλαιοδημογραφία, Παλαιοπεριβάλλον, Παλαιοβοτανολογία, Ζωοαρχαιολογία, Αρχαία Οικονομία και Ιστορία των Επιστημών, εφόσον αυτές εμπίπτουν στα προαναφερθέντα γεωγραφικά και χρονικά όρια. Ευρύτερες μελέτες στην Κλασική Φιλολογία και Αρχαία Ιστορία θα γίνονται δεκτές, εφόσον συνδέονται άμεσα με μία από τις παραπάνω επιστήμες.

Παρακαλούνται οι συγγραφείς να λαμβάνουν υπόψη τους τις παρακάτω οδηγίες:

1. Οι εργασίες υποβάλλονται στην Ελληνική, Αγγλική, Γερμανική, Γαλλική ή Ιταλική γλώσσα. Κάθε εργασία συνοδεύεται από μια περίληψη περίπου 250 λέξεων σε γλώσσα άλλη από εκείνη της εργασίας.
2. Συντομογραφίες δεκτές σύμφωνα με το *American Journal of Archaeology, Numismatic Literature*, J.F. Oates *et al.*, *Checklist of Editions of Greek and Latin Papyri, Ostraca and Tablets, ASP*.
3. Τα γραμμικά σχέδια γίνονται με μαύρο μελάνι σε καλής ποιότητας χαρτί με ξεκάθαρους χαρακτήρες, ώστε να επιδέχονται σμίκρυνση. Οι φωτογραφίες είναι ασπρόμαυρες, τυπωμένες σε γυαλιστερό χαρτί. Όλα τα εικονογραφικά στοιχεία είναι αριθμημένα σε απλή σειρά.
4. Οι εργασίες στέλνονται σε δύο εκτυπωμένα αντίτυπα συνοδευόμενα από το κείμενο σε δισκέτα ηλεκτρονικού υπολογιστή.

Είναι υποχρέωση του κάθε συγγραφέα να εξασφαλίζει γραπτή άδεια για την αναπαραγωγή υλικού που έχει δημοσιευτεί αλλού ή είναι αδημοσίευτο.

Οι συγγραφείς θα λαμβάνουν δέκα ανάτυπα και έναν τόμο του περιοδικού. Επιπλέον ανάτυπα θα μπορούν να αγοραστούν.

Συνδρομές - Συνεργασίες - Πληροφορίες:
Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία, Π. Μανουσάκη 5 - Β. Χάλη 8, GR 741 00 Ρέθυμνο
Δρ. Νίκος Λίτινας, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Τμήμα Φιλολογίας, Ρέθυμνο - GR 74 100
Δρ. Μανόλης Ι. Στεφανάκης, Καλύβες- Αποκορώνου, Χανιά - GR 73003

EULIMENE is an academic periodical which contains studies in Classical Archaeology, Epigraphy, Numismatics, and Papyrology, with particular interest in the Greek and Roman Mediterranean world.The time span covered by EULIMENH runs from the Late Minoan / Sub Minoan / Mycenean period (12th / 11th cent. BC) through to the late Antiquity (5th / 6th cent. AD).

EULIMENE will also welcome studies on anthropology, palaiodemography, palaio-environmental, botanical and faunal archaeology, the ancient economy and the history of science, so long as they conform to the geographical and chronological boundaries noted. Broader studies on Classics or Ancient History will be welcome, though they should be strictly linked with one or more of the areas mentioned above.

It will be very much appreciated if contributors consider the following guidelines:

1. Contributions should be in either of the following languages: Greek, English, German, French or Italian. Each paper should be accompanied by a summary of about 250 words in one of the above languages, other than that of the paper.
2. Accepted abbreviations are those of *American Journal of Archaeology, Numismatic Literature*, J.F. Oates *et al.*, *Checklist of Editions of Greek and Latin Papyri, Ostraca and Tablets, ASP*.
3. Line drawings should be in black ink on good quality paper with clear lettering, suitable for reduction. Photographs should be glossy black-and-white prints. All illustrations should be numbered in a single sequence.
4. Please send two hard copies of your text and one version on computer disc.

It is the author's responsibility to obtain written permission to quote or reproduce material which has appeared in another publication or is still unpublished.

Ten offprints of each paper, and a volume of the journal will be provided to the contributors free of charge. Additional offprints may be purchased.

Subscriptions - Contributions - Information:
Mediterranean Archaeological Society, P. Manousaki 5 - V. Chali 8, GR 741 00 Rethymno
Dr. Manolis I. Stefanakis, Kalives - Apokoronou, Chania, GR - 73003
Dr. Nikos Litinas, University of Crete, Dep. of Philology, Rethymno, GR - 74 100

web : http://www.phl.uoc.gr/eulimene/
mail : eulimene@mail.com

Περιεχόμενα
ΕΥΛΙΜΕΝΗ 1 (2000)

List of contents
EULIMENE 1 (2000)

Περιλήψεις / Summaries / Zusammenfassungen / Sommaires / Riassunti 6

Anagnostis Angelarakis, Aspects of demography and palaeopathology among the hellenistic Abderetes in Thrace, Greece 13

Antonio Corso, Praxitelian Dionysi 25

Angelos Chaniotis, Hellenistic Lasaia (Crete): a dependent polis of Gortyn. New epigraphic evidence from the Asklepieion near Lasaia 55

Εύα Γραμματικάκη - Νίκος Λίτινας, Μαγικός κατάδεσμος 61

Nikos Metenidis, Zu den Denarbildern des CN. PLANCIUS 71

Manolis I. Stefanakis, Kydon the oikist or Zeus Cretagenes Kynotraphes? The problem of interpreting Cretan coin types 79

Ioannis Touratsoglou, The price of power: Drachms in the name of Alexander in Greece (On the occasion of the Thessaly/1993 confiscation) 91

Σελήνη Ψωμά, Σκάψα και Κίθας. Η νομισματική μαρτυρία 119

David Jordan, Ψήγματα κριτικής 127

Nikos Litinas, A private letter of the VI A.D. 133

Περιλήψεις / Summaries / Zusammenfassungen / Sommaires / Riassunti

Anagnostis Angelarakis, Aspects of demography and palaeopathology among the hellenistic Abderetes in Thrace, Greece, ΕΥΛΙΜΕΝΗ 1 (2000), 13-24

Η εργασία αυτή παρουσιάζει αποτελέσματα φυσικής ανθρωπολογικής έρευνας οστεολογικού υλικού των αρχαίων Αβδήρων, χρονολογούμενο στην Ελληνιστική εποχή.

Η καλή διατήρηση ενός σκελετικού δείγματος 48 ατόμων, αποτελούμενο από τα δύο γένη και από διαφορετικές ηλικίες, έδωσε τη δυνατότητα να πραγματοποιηθούν λεπτομερείς εργαστηριακές αναλύσεις σκελετικής βιολογίας, παλαιοπαθολογίας, και αρχαιομετρίας.

Τα επιστημονικά δεδομένα αυτής της έρευνας διαφωτίζουν πολλές πλευρές του δημογραφικού τομέα, του παλαιοπαθολογικού συνόλου, και των ιδιαιτεροτήτων των σκελετο-μυικών αναγλύφων μεταξύ ανδρών και γυναικών αυτής της εποχής στα Άβδηρα, δίνοντας έτσι την δυνατότητα να πραγματοποιηθούν ακριβέστερες διαχρονικές συγκρίσεις μεταξύ των πληθυσμών αυτού του χώρου από την Αρχαϊκή έως και τη ΜεταΒυζαντινή περίοδο.

Antonio Corso, Praxitelian Dionysi, ΕΥΛΙΜΕΝΗ 1 (2000), 25-53

Si percorre 1'evoluzione dell'interpretazione statuaria di Dioniso nel Santuario di Dioniso Eleutereo ad Atene, dallo xoanon arcaico del dio alla statua criselefantina di Alcamene, ai tipi Hope, alcamenico, e Sardanapalo, cefisodoteo. Questa tradizione figurativa, e 1'Ermete con Dioniso di Cefisodoto il Vecchio, stanno alla base della ridefinizione del dio operata da Prassitele. L'immagine di Dioniso accreditata nelle 'Baccanti' di Euripide ebbe pure un rilevante impatto nelle cultura figurativa tardoclassica. Alla bottega di Prassitele è riconducibile la base di monumento coregico, con Dioniso e due Vittorie, che si trova ad Atene, Museo Archeologico Nazionale, n. 1463. Il Dioniso di Prassitele ricordato da Plinio e descritto da Callistrato può esser riconosciuto, grazie alla descrizione di questi, nel tipo Sambon/Grimani. Il Dioniso d'Elide, pure di Prassitele, è raffigurato su monete di questa città e riconoscibile nel tipo Tauromorfo Vaticano/Albani. L'Ermete con Dioniso di Olimpia è forse un donario degli Elei del 343 A. C. ed è quasi certamente un'opera originale di Prassitele. Ai figli di Prassitele è ascrivibile il Dioniso WoburnAbbey/Castle Howard, rimeditazione del tipo Sambon/Grimani. Il tipo Richelieu/Prado pare dipendere da una variante protoellenistica del tipo Woburn Abbey/Castle Howard, il tipo Jacobsen sembra essere un adattamento dello stesso alla temperie barocca, il tipo Terme pare costituire una rimeditazione del medesimo in chiave Rococò. Il tipo Cirene offre una soluzione tardorepubblicana dello stesso schema compositivo, rispondente all'esigenza eclettica di valorizzare le soluzioni ritenute migliori di Prassitele, Policleto e Lisippo. Il tipo Borghese/Colonna sembra un adattamento del ritmo Woburn Abbey alla predilezione neoattica per ritmi frontali. Il

tipo Horti Lamiani/Holkham Hall pare un adattamento del tipo Woburn Abbey alla posizione di quinta architettonica destra di un ambiente. Il tipo Copenhagen/Valentini risponde al bisogno, tipico del classicismo romano, di dare movimento e vita alla creazione statuaria. Altri due Dionisi, che si trovano a Digione e a Cirene, sono variazioni del tipo Jacobsen. La documentazione raccolta dimostra che 1'immagine del dio elaborata nella corrente prassitelica divenne quella consueta nella cultura iconografica di età ellenistica e imperiale.

Angelos Chaniotis, Hellenistic Lasaia (Crete): a dependent polis of Gortyn. New epigraphic evidence from the Asklepieion near Lasaia, ΕΥΛΙΜΕΝΗ 1 (2000), 55-60

Ziegelstempel, die 1987 im Tal von Agia Kyriake bei Lasaia (Kaloi Limenes) gefunden wurden, nennen Zenas, Sohn des Apellonios. Dieser Mann war verantwortlich oder trug die Kosten für den Bau oder die Restaurierung eines dem Asklepios geweihten Bauwerkes (SEG XLII 804, spätes 2. Jh. v. Chr.). Er kann mit dem gortynischen Magistraten Zenas, Sohn des Apellonios, identifiziert werden, der in einer Inschrift aus dem Pythion von Gortyn genannt wird (I.Cret. IV 251, late 2nd cent. B.C.). Unabhängig davon, ob Zenas als gortynischer Beamter oder als Privatperson im Asklepieion bei Lasaia tätig war, deutet seine Tätigkeit darauf hin, daß dieses Heiligtum, genau wie das Asklepieion von Lebene, im Besitz der Gortynier war. Der neuer Fund unterstützt die Annahme, daß spätestens im späten 2. Jh. v. Chr. Lasaia eine abhängige Gemeinde von Gortyn war.

Εύα Γραμματικάκη - Νίκος Λίτινας, Μαγικός κατάδεσμος, ΕΥΛΙΜΕΝΗ 1 (2000), 61-69

Edition of a separation curse, inscribed in a soft stone (steatite). It was found in a robbed cist grave at the cite of the Venizelion Hospital (Knossos, North Cemetery). By the remaining evidence the grave can be dated from the last quarter of the first century B.C. to the third quarter of the first century A.D. Over this tomb and another cist grave, a large monument was erected. Evidence for cult of the dead in the monument, unique in this cemetary, may be connected with the curse.

This is the first inscribed separation curse in a steatite and the first separation curse found in Crete. The *defixiones* were thrown in graves of untimely persons or in chthonic sanctuaries. Precious or semi-precious gemstones were not used as *defixiones*, because of their cost and scarcity. However, steatite can be considered as a cheap and easy to find stone and in oue case probably its colour efected its certain use. Someone is asking from one or more deities to separate a man and a woman, Preimogenes and Daphne. The inscription can be dated in the end of the first century A.D.-beginning of the second century A.D. because of the characteristic forms of the letters of that period, the names mentioned (esp. Preimogenes) and the dating of the grave in the Roman period. Translation of the text: «(Magic letters). Separate Preimogenes, whom Artemeis bore, from Daphne, whom Daphne bore».

Nikos Metenidis, Zu den Denarbildern des CN. PLANCIUS, ΕΥΛΙΜΕΝΗ 1 (2000), 71-77

Plancius' coin portrays on the obverse a female head wearing causia (the Macedonian hat). This attribute has been quickly recognized and its Macedonian connection would have been registered by any average Roman. The goat on the reverse is a species familiar to Crete. It is often represented on Cretan coins like the bow and arrow, which are also similar to Cretan forms.

Cn. Plancius selected types for his coins which illustrate events connected with his military and political career. He first served in Crete under the proconsul Q. Metellus 68-66 B.C., then in 62 B.C. as military tribune in the army of C. Antonius, in which province he was quaestor under the propraetor L. Appuleius.

Before entering his curule aedile office was accused of electoral corruption, but being defended by Cicero was acquitted. The summation of his own military service on his coin types anticipates the answer to the question that was raised by the prosecution at his trial. «You ask» said Cicero, «what military service has he seen? He was a soldier in Crete…and he was a military tribune in Macedonia».

This complementary summation of the two different types can also be moved into the mythological sphere of the Onomastic: Karanos for the Deductio-Heros of the Macedonians which is also the name for the wild goat called Karano by the Cretans.

Manolis I. Stefanakis, Kydon the oikist or Zeus Cretagenes Kynotraphes? The problem of interpreting Cretan coin types, ΕΥΛΙΜΕΝΗ 1 (2000), 79-90

Η ερμηνεία των νομισματικών παραστάσεων είναι πολλές φορές δύσκολη και το φαινόμενο είναι ιδιαίτερα αισθητό στα κρητικά νομίσματα. Ανάμεσα στις άφθονες αφηγηματικές και μη παραστάσεις της κρητικής νομισματικής εικονογραφίας, για παράδειγμα, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το βρέφος που θηλάζεται από μια σκύλα στους ασημένιους στατήρες, δραχμές, τετρώβολα και τετράδραχμα της Κυδωνίας. Η παράσταση έχει πιθανότα επηρεαστεί από ρωμαϊκά πρότυπα και ως εκ τούτου δεν θεωρείται πρωιμότερη των αρχών του δευτέρου αι. π.Χ. Οι δύο σημαντικές ερμηνείες που έχουν προταθεί για το θηλαζόμενο βρέφος, ως Κύδων ο οικιστής ή ως Δίας κυνοτραφής, υποστηρίζονται από σωρεία επιχειρημάτων. Ανάλογη είναι η περίπτωση των ασημένιων στατήρων της Γόρτυνας του δευτέρου μισού του τετάρτου και του πρώτου μισού του τρίτου αι. π.Χ. όπου μια γυναικεία μορφή εικονίζεται καθισμένη στα κλαδιά ενός δέντρου σε διάφορες στιγμές. Η μορφή έχει ερμηνευτεί, μεταξύ άλλων, ως Βριτόμαρτυς και ως Ευρώπη.

Το πρόβλημα της ερμηνείας των παραπάνω παραστάσεων και εν γένει πολλών ακόμα αφηγηματικών σκηνών και μορφών στα κρητικά νομίσματα οφείλεται αφενός στην πληθώρα των μυθολογικών παραλλαγών που ξεπηδούν στα κλασσικά και ελληνιστικά χρόνια, ποιητική και γενικότερα καλλιτεχνική αδεία, και αφετέρου στην έλλειψη επιχωρίων πηγών για την κρητική μυθολογία. Οι υπάρχουσες πηγές βασίζονται σε εκδοχές των μύθων της κυρίως Ελλάδος οδηγώντας συχνά σε παρερμηνείες της Κρητικής νομισματικής εικονογραφίας. Ταυτόχρονα οι ελλαδίτικες επιρροές στην κρητική τέχνη, ή η από ελλαδίτικο χέρι εκτέλεση των νομισματικών σφραγίδων, περιπλέκουν ακόμα περισσότερο την κατάσταση καθώς η ιδιαιτερότητα της κρητικής

παράδοσης «μολύνεται» με ξένα στοιχεία, τα οποία απομακρύνουν ακόμα περισσότερο από την σωστή ερμηνεία των νομισματικών τύπων.

Ioannis Touratsoglou, The price of power: Drachms in the name of Alexander in Greece (On the occasion of the Thessaly/1993 confiscation), ΕΥΛΙΜΕΝΗ 1 (2000), 91-118

Ο «θησαυρός» που κατεσχέθη από τις διωκτικές αρχές της Αττικής το 1993 και απαρτίζεται από τετράδραχμα Φιλίππου Β' (1 τεμ.), Αλεξάνδρου Γ' (3 τεμ.), Λυσιμάχου (1 τεμ.) και Αθηνών (2 τεμ.), δραχμές Αλεξάνδρου Γ' (37 τεμ.), Φιλίππου Γ' (6 τεμ.), Λυσιμάχου (2 τεμ.), Λαρίσης (3 τεμ.) και Φαρσάλου (1 τεμ.), ημίδραχμα Φαρσάλου (2 τεμ.), Οπουντίων Λοκρών (3 τεμ.) και Σικυώνος (1 τεμ.) καθώς και διώβολα Λαρίσης (1 τεμ.), αντιπαραβαλλόμενος προς άλλα «ευρήματα» της εποχής, επιβεβαιώνει ορισμένες παρατηρήσεις που είχαν διατυπωθεί κατά το παρελθόν σχετικά με την κυκλοφορία των νομισμάτων των μικρών, περιφερειακών νομισματοκοπείων στον αιώνα που ακολούθησε το θάνατο του Αλεξάνδρου και αποδεικνύει για ακόμη μια φορά τον τοπικό χαρακτήρα όχι μόνον των περισσοτέρων από αυτά, αλλά και άλλων με μεγαλύτερη παραγωγή. Επιπλέον, η μελέτη του νέου «θησαυρού» από το θεσσαλικό, όπως εικάζεται, χώρο, πιστοποιεί τη δύναμη, αλλά και το εμβόλιμο, ορισμένων, βασιλικών στην πλειονότητά τους νομισματοκοπιών (χωρίς να λησμονηθεί και η Αθήνα) με πανελλήνια εμβέλεια της παραγωγής τους.

Αφορμή και για μια γενικότερη επισκόπηση των νομισματικών πραγμάτων στην Ελλάδα κατά τους χρόνους των Διαδόχων και των αρχών που τα διείπαν, ο «θησαυρός» από τη Θεσσαλία, συμβάλλει στην κατάδειξη, κατά τρόπο παραστατικό, και του πρωταγωνιστικού ρόλου (ιδιαίτερα αυτού) των αλεξάνδρειων δραχμών ως κατεξοχήν μέσου άσκησης μιας δια πυρός και σιδήρου πολιτικής επικράτησης και επιβολής, κατά τον αιώνα των μισθοφόρων και των τυχοδιωκτών, των ριψοκίνδυνων ανταπαιτητών της εξουσίας —εστεμμένων και μη καπήλων του αλεξάνδρειου οράματος— και των ταλαιπωρημένων βετεράνων της ασιατικής εκστρατείας.

Σελήνη Ψωμά, Σκάψα και Κίθας. Η νομισματική μαρτυρία, ΕΥΛΙΜΕΝΗ 1 (2000), 119-126

Dans le présent article, l'auteur a essayé de montrer que la cité de Skapsa est celle qui frappa des monnaies d'argent (tétroboles et tritétartèmoria) au Ve siècle avec la légende Κα- et de monnaies de bronze au IVe siècle portant la légende Σκαψαί(ων). Etant donné que les lettres σκ- peuvent alterner avec la lettre κ en grec ancien, les cités de Kapsa et de Skapsa, comme celles de Kithas et de Skithai, sont identiques. Les types avec lesquels le monnayage d'argent et de bronze de la cité de Skapsa est frappé, reproduisent ceux des autres cités de la région. La cité de Skapsa peut être localisée en Chalcidique occidentale, au sud de Potidée. Il est certain qu'elle participa à la Ligue Chalcidienne à partir de 357 av. J.-C. Il faut localiser la cité de Kithas dans la région à l'ouest d'Olynthe et au nord de Sinos et de Potidée. Il s'agissait très probablement d'une cité de la Crouside. Le didrachme de Berlin et les tétroboles de poids attique à la tête de lion au droit que Gaebler et Flensted-Jensen ont attribués aux Skithai, ont été frappés par la cité de Scionè.

David Jordan, Ψήγματα κριτικής, ΕΥΛΙΜΕΝΗ 1 (2000), 127-131

Critical Trifles

1. α. At *PGM* XXXV 26 read τῷ φοροῦ‹ν›τι τὸ χαριτήσην (for χαριτήσιον)τοῦ<το>. β. In the left-hand column of 31-40 read [31]πά‹ν›τα τὰ π̣ν̣εύ/[32]ματα τῆς κοσμή/[33]σεος ‹καὶ?› εὐ̣κρα/[34]σίας· ἐπικαλοῦ/[35]μαι καὶ παρακαλῶ/[36]καὶ ἐξορκίζω/[37]ὑμᾶς, ἵνα μου ὑ/[38]πακούσητε κ̣(αὶ) ἀπαραβάτους χά/[39][ριν δῶτ]ε τῷ φοροῦτ̣ι τὸ/[40][χ]αριτ̣ί̣σην μ̣ο̣υ̣ τ̣ο̣ῦ̣το.

2. At *PGM O* 1.4 and 1.10 read not λαλήσεν (for λαλήσειν) but λαλῆσε{ν} (for λαλῆσαι {ν}).

3. Behind a puzzling phrase in *DTAud* 155-70 (Rome, IV-V A.D.) there probably stood the words: ὑμεῖς δέ, ἐφυδριάδες νύμφαι, ἀϊδώνιαι, ἔγχωροι κατοικοῦσαι

Nikos Litinas, A private letter of the VI A.D., ΕΥΛΙΜΕΝΗ 1 (2000), 133-140

Ο πάπυρος είναι τμήμα μιας ιδιωτικής επιστολής, που χρονολογείται στον έκτο αι. μ.Χ. Το κείμενο μας παρέχει μία ακόμη μαρτυρία για τη λέξη μετριότης (βλ. στ. 2 σημ.) και για τις *formulae valetudinis* τον έκτο αι. μ.Χ. (βλ. στ. 2 σημ.). Πρβλ. επίσης τη λέξη στιχαροκαρακ[άλλιον στον στ. 5, η οποία μαρτυρείται για δεύτερη φορά έως σήμερα στους ελληνικούς παπύρους (βλ. στ. 4 σημ.).

Μετάφραση κειμένου

† Τις επιστολές σου κάθε τόσο, τις οποίες η μετριότητά μου [… λαμβάνει …

Όσον αφορά την υγεία μου, είμαι καλά με τη βοήθεια του Θεού. Μην [… Θα ήθελα να γνωρίζεις γι' αυτό που μου έστειλες] ότι το έλαβα και το στιχαροκαρακάλλιον […

] πως αυτή τη στιγμή και [δεν] έχω ακόμη το δακτυλίδι […

[στείλε] μου [αμέσως;] ό,τι σου έγραψα […

† Απολλώ[…

Appendix

Τρόπος αναφοράς ενός αποστολέα στην προσωπική του υγεία και την ενημέρωση του παραλήπτη (ότι είναι δηλαδή καλά) στις ιδιωτικές επιστολές.

Μεταξύ δύο προσώπων (Α και Β) που αλληλογραφούσαν διακρίνουμε τους εξής λογότυπους:

Κατά την πτολεμαϊκή περίοδο ο αποστολέας απλά και μόνο πληροφορεί τον αποδέκτη.

Α: Λογότυπος κλεισίματος επιστολής:	γράφε δ' ἡμῖν περὶ ὧν ἂν βούλῃ
Β: Λογότυπος ανοίγματος επιστολής:	εἰ ἔρρωσαι καὶ τἄλλα σοι κατὰ γνώμην ἐστίν, εἴη ἂν ὡς ἡμεῖς θέλομεν· ὑγίαινον δὲ καὶ αὐτός
Λογότυπος κλεισίματος επιστολής:	γράφε δ' ἡμῖν περὶ ὧν ἂν βούλῃ

Κατά τη ρωμαϊκή περίοδο κυρίως μέχρι τον δεύτερο αι. μ.Χ., αλλά και σπανιότερα κατά τον τρίτο αι. μ.Χ. απαντάται στους παπύρους μία φρασεολογία παρόμοια με αυτή της πτολεμαϊκής περιόδου, αλλά η χρήση της δεν είναι εκτεταμμένη.

A: Λογότυπος κλεισίματος επιστολής: γράφε περὶ τῆς ὑγείας σου
B: Λογότυπος ανοίγματος επιστολής: Συνήθως δεν υπάρχει άμεση απάντηση: σπάνια απαντά η φράση του τύπου: πρὸ μὲν πάντων εὔχομαί σε ὑγιαίνειν μετὰ τῶν σῶν πάντων κἀγὼ γὰρ αὐτὸς ὑγιαίνω
Λογότυπος κλεισίματος επιστολής: γράφε περὶ τῆς ὑγείας σου

Από τα τέλη του τρίτου αι. μ.Χ. έως και τον πέμπτο αι. μ.Χ. ο αποστολέας δεν αναφέρει τίποτα απολύτως για την προσωπική του υγεία. Από το τέλος του πέμπτου αι. μ.Χ. και εξής η πρακτική αλλάζει. Η ευχή του αποστολέα να πληροφορηθεί για την υγεία του παραλήπτη επανεμφανίζεται στις ιδιωτικές επιστολές στο τέλος τους.

A: Λογότυπος κλεισίματος επιστολής: δηλῶσέ μοι περὶ τῆς σῆς ὑγείας
B: Λογότυπος ανοίγματος επιστολής: ὑγιαίνω σὺν Θεῷ
Λογότυπος κλεισίματος επιστολής: δηλῶσέ μοι περὶ τῆς σῆς ὑγείας
A: Λογότυπος ανοίγματος επιστολής: ἐδεξάμην τὰ περὶ τῆς σῆς ὑγείας

A PRIVATE LETTER OF THE VI A.D.

A light brown papyrus, which preserves the left-hand side and the top of a private letter. The dimensions of this fragment are 15.3 x 9.4 cm. The top margin is 1.8 cm and the left-hand margin is 1.5 cm. The text on the front side is written across the fibres and the address on the back along the fibres. The scribe used metallic ink. It is not possible to say exactly how much of the right part is missing. If one considers the position of χμγ or π(αρά), l. 1 (see n. ad loc.) to be at the centre of the line, then this is all the left-hand upper side of the letter.

The hand resembles Seider, Paläographie I 55 (A.D. 551), P.Lugd.Bat. XXV 71. The provenance of the papyrus is not known. The papyrus belongs to the author's private collection.

The text provides one more piece of evidence about the abstract noun μετριότης (see l. 2n.) and the *formulae valetudinis* in the sixth century A.D. (see l. 2n.). Note also the word στιχαροκαρακ[άλλιον in l.5, attested twice so far in the Greek papyri. (see l. 4n.).

1 ./[π
2 † Τὰ διαφόρως γράμματά της ἡ μετριότης [μου
3 Περὶ δὲ τῆς ὑγίας μου ἐν Θεῷ ὑγιαίνω. Μή [
4 [.]... [.].. ς ὅτι ἐδεξάμην [αὐ]τὸ καὶ ̓τὸ̓ στιχαροκαρακ[άλλιον
5] ἕως ἄρτι καὶ ἔχω τὸ δακτύλιν ουκ[
6]αυτῆς περὶ ὧν ἔγραψα ὑμᾶς μο[
7]αιλειδ[ ].[ ].[
8]ε[

back † ̓Απολλῶ . . . . . .

3 l. ὑγείας 5 l. δακτύλιον

† [I received] the letters, which [your .... send to] my *mediocritas* [

As for my health, I am well with God's help. Do not?[… I would like you to know about the … you

gave me] that I received it and the hooded cape [

] till now and I [do not] have yet the finger-ring [

[send] me [at once?] what I wrote to you [

† To Apollos [from NN].

1. What can be seen in this line is the lower part of a vertical stroke, which, I suppose, could be on top of a π. For this symbol see P.Köln III 165, 1n. There is also the possibility of its being χμγ, for which the latest bibliography can be found in S.R. Llewelyn, New Documents Illustrating Early Christianity, Macquarie University 1998, pp. 156-168. But in this case the left and top part of χ shoud be preserved in the papyrus.

2. For the use of crosses at the beginning or the end of the byzantine documents see P.Oxy. LVI 3871, 1-2n. Sometimes they were used in the middle; cf. CPR V 25, 6n.

διαφόρως: WB s.v. διάφορος cites only one example in P.Gen. I 14, 3 (Byz. period) διαφόρως, ἀγαθὲ δέσποτα, ἐζήτησα προσελθε[ῖ]ν καὶ φόβος με ἐκώλησεν (BL I, p.159), translating «verschiedenlich, mehrmals» (several times, repeatedly, at different times); see LSJ s.v.; Sophocles, s.v. Since then, only the following examples can be found: SB VI 9136, 3-4 (VI A.D.) [γ]ινώσκιν σε θέλ[ω ὡς] | γνησιαίως διαφόρως γεγράφηκά σοι; P.Apoll. 70, 4 (A.D. 714) ἐμοῦ γράψαντος τοῖς δεσπόταις μου καὶ αὐτῇ διαφό[ρως; P.Haun. III 52, 11 (VI-VII A.D.) διαφόρως γέγονα πρ[ὸς] αὐτόν; PSI XIII 1344, 1 (VI A.D.) καὶ ηὗρον αὐτὸν [διαφόρως] καταφρονοῦντα μου πολλάκις; P.Ness. II I 29 (A.D. 590). In the Greek literature cf. Just. Cohort. 7; Porph. Adm. 182, 17. 192, 21 (A.D. 959)

ἡ μετριότης [μου: a title of assumed humility used instead of ἐγώ (*modicitas* and *mediocritas* being the corresponding words in Latin). H. Zilliacus, Untersuchungen zu den abstrakten Anredeformen und Höflichkeitstiteln im Griechischen, Societas Scientiarum Fennica, Commentationes Humanarum Litterarum XV.3, Helsinfors 1949, pp. 77-79, 92-95, states that the «bescheidenheitsabstrakta» were used in Christian epistolography during the fourth and fifth century A.D. and in the letters of the sixth century A.D.; cf. also Sister L. Dinneen, Titles of Address in Christian Greek Epistolography to 527 A.D., Diss., the Catholic Unversity of America, 1929, pp. 79-80; μετριότης —apart from the present papyrus— is only once attested so far in private letters, BGU II 547, 9 (Arsinoite nome; byzantine period). The last preserved letter of l. 2 is either a σ or a τ (similar to the preceding τ of the same word). Because of the *scriptio plena* and the doubt about the reading the text can be divided as follows: (1) τὰ διαφόρως γράμματα τῇ σῇ μετριότητ[ᾳ and (2) τὰ διαφόρως γράμματά της ἡ μετριότης [. As far as the former possibility is concerned, it is not possible to find examples of the you-form in the use of these abstract nouns —neither in Christian epistolography nor in the letters (papyri)— as they were used by a person «in order to avoid the use of the first person and to express the low esteem in which he wishes to be held» (see Dinneen, op.cit., p.78). The you-form is only once attested in P.Panop. 29, 11 (A.D. 332) and refers to the exactor; the editors state (see n. ad loc.) that «Alles dies zwingt zu der Annamhe schwere Fehler, vielleicht sogar einer Textauslassung, seitens des Schreibers». Consequently, a phrase τῇ σῇ μετριότητᾳ would have been uncommon and strangely unconventional for the receiver of the letter. As far as the second possibility is concerned, the personal pronoun της refers either to the letter-writer or the addressee; for its form and its use as a possessive see Gignac, Grammar, II, pp.165-166; cf. also P.Oxy. XVI 1929, 2 (IV-V A.D.) τὰ γράμματά σου ἐδεξάμην; P.Stras. I 35, 16-17 (IV-V A.D.) δεχόμε[νος] | τὰ γράμματά μου; P.Batav. 21, 7-9 (VI A.D.) ἐδεξάμην τὰ γράμματά σου. However, if the pronoun refers to the writer, it would have been difficult to find the verb of the sentence, which could make good sense; e.g. in a phraseology such as τὰ διαφόρως γράμματά της ἡ μετριότης [μου ἔπεμψε σοι, the article τά requires something more specified. If the pronoun της refers to the addressee, the text could run as follows: τὰ διαφόρως γράμματά της ἡ μετριότης [μου ἐδέξατο (or λαβοῦσα) παρὰ σοῦ or τὰ διαφόρως γράμματά της ἡ μετριότης [μου ἐδέξατο (or λαβοῦσα) παρὰ τῆς σῆς e.g. εὐγενείας. In both examples the pronoun της is superfluous, but one can explain it as a lapsus in the thought of the writer from the phrase τὰ διαφόρως γράμματά

τῆς σῆς e.g. εὐγενείας ἡ μετριότης [μου ἐδέξατο. A parallel example can be found in P.Oxy. LIX 4006, 2. 6 bis (VI-VII A.D.), where αὐτῇ finds no antecedent (see 1n. ad loc.); cf. also P.Oxy. XII 1592, 1-3 (III-IV A.D.) αἰδε | ξά[μ]ην σου τὰ γράμμα | τα, κ(ύρι)έ μου π(άτε)ρ.

3. περὶ δὲ τῆς ὑγίας μου ἐν Θεῷ ὑγιαίνω: For the meaning of the word ὑγεία see Tibiletti, Le lettere private nei papiri greci del III e IV secolo d.C. Tra paganesimo e cristianesimo, Milano 1979, pp.48-49; for its spelling see P.Oxy. LVI 3853, 4n.; for the phrase ἐν Θεῷ (either contracted or written in full) and its use by the Christians from the third century onwards is concerned, see B.R. Rees, Popular Religion in Graeco-Roman Egypt, II, JEA 36 (1950), p.94; Winter, Life and Letters in the Papyri, p.145; Horsley, Early Documents Illustarting Early Christianity, vol. I, p.131; Tibiletti, op.cit., pp.29-30. This phrase was considered as a certain criterion for judging a letter as a Christian one in the third or fourth century. The same phrase is to be found very probably in P.Laur. II 48, 8 (VII A.D.), where ταῦ[τα].ν.[.. σὺν θ]εῷ ὑγυένωμεν ἀλλὰ ᾽Ιωάν(νης) ἀπέθανε [should be corrected to (ll.7-8) περὶ δὲ | τῆς ὑ[γίας] ἐν Κ[υρίῳ Θ]εῷ ὑγυένωμεν ἀλλὰ ᾽Ιωάν(νης) ἀπέθανε [. The vertical hasta of η of τῆς is lost in the lacuna. Before ν of ἐν one can see traces of ink, which could be the right edges of an ε. κ of Κυρίῳ is made in two movements as in Κοσμᾶ in l.2, and one can suppose a large letter, both because the word itself Κυρίῳ and because it is the last line, so there is enough space below.

For the reference by the letter-writter to his own health see Appendix at the end.

μή [or μη[δε…: It is either the beginning of a negotion, e.g. μὴ θελήσῃς, μὴ ἀμελήσῃς etc. or a negative, e.g. a form of μηδείς, μηδεμία, μηδέν.

4. [̣]̣ ̣ ̣ [̣]̣ ̣ ς ὅτι ἐδεξάμην [αὐ]τὸ: In the beginning of the line, before ὅτι, there is space for about eight letters; the first one is lost, the second could be τ, γ, σ, χ, the third γ, ε or a final υ, the fourth δ or λ, the fifth is lost, then there is κ, then αι, ει or ι and at the end ς. The phraseology in similar examples is as follows: P.Heid. IV 333, 4 (V A.D.) μάθαι ὅτι ἐδεξάμην ὅλα καὶ τὰ σιτάρια καὶ …; P.Batav. 21, 7-9 (VI A.D.) γινώσκειν σε θέλω ὅτι ἐδεξάμην τὰ γράμματά σου παρὰ ᾽Ιωάννου…; SB VI 9139, 1-2 (VI A.D.) γίνωσκε, κ(ύρι)έ] | μου, ὅτι ἐδεξάμην γράμματα παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ…; based on the description of the letters, as said above, a form of the verbs μανθάνειν, γινώσκειν, θέλειν is not possible in this lacuna. It is more probable to read the words πολάκις (l. πολλάκις) or σὺ δοκεῖς or μοὶ ἔδωκας, but the first gives no sense, the second could not be construed with ὅτι. In the latter possibility, the text at the end of l. 3-beginning of l. 4 could possibly run: γινώσκειν σε θέλω περὶ ὃ | μοὶ ἔδωκας ὅτι ἐδεξάμην αὐτό; for the use of the word ἐδεξάμην see P.Heid. IV 333, 3n.

στιχαροκαρακ[άλλιον: Or στιχαροκαρακ[άλλιν? Cf. δακτύλιν below. This word is attested only once again in UC 32069, published by D. Montserrat in BASP 29 (1992), pp.81-84 (= SB XX 14319). He states there (p. 84, 3-4n.) that στιχαροκαρακάλλιον «could be a type of hood worn over a tunic, perhaps complete with shoulder pieces. Again, it could well be a piece of monastic garb». The latest bibliography concerning the word καρακάλλιον, a hooded cape, is to be found in P.Oxy. LIX 4001, 17-18n. and for its attestation in the papyri see S. Daris, Il lessico latino nel Greco d'Egitto, Barcelona 1991^2, s.v., p.49. For the word στιχάριον, a tight shirt or tunic of linen, see P.Oxy. LIX 4004, 13n., which cites S. Lauffer, Diokletians Preisedikt, Berlin 1971, p.240, 56-59n.; for the

composita of the latter see Montserrat, loc.cit., p.83, 2n. and T. Derda, P.Naqlun inv. 66/87: List of Clothing, JJP 23 (1993), pp.46-47, 6-7n.

5. ἕως ἄρτι: «Till now»; it is seldom found in the roman period (e.g. P.Col. VIII 215, 13; SB XII 11126; P.Oxy. VI 936, 23; SB VI 9017, nr. 19, 5 and see Bauer s.v. 3; LSJ s.v. 1), and its use became very frequent in the byzantine period; it is attested mainly in the papyri (letters) of the sixth century; cf. P.Cair.Masp. I 67002, ii 12 (A.D. 522?); P.Lond. V 1708, 50 (A.D. 567); 1674, 97 (A.D. 570); P.Oxy. LVI 3867, 18 (VI A.D.); P.Rain.Cent. 79, 10 (VI A.D.); P.Wash.Univ. I 43, 2 (VI A.D.); SB III 7036, 4 (VI-VII A.D.); SB VI 9397, 2 (VI-VII A.D.); SB I 5298, 4 (Byz. period); P.Apoll. 63, 12. 23-[24] (A.D. 703-715). In the Roman period the phrase τά ἕως ἄρτι is also found; cf. P.Haun. II 23, 3; P.Mich. VIII 474, 14; P.Oxy. LV 3816, 7.

τὸ δακτύλιν: For the diminutives in -ιν see Gignac, Grammar, II, pp.27-28.

ουκ[: Either οὐκ or οὐκέτι.

6.]αυτῆς: Either ἐξαυτῆς or αὐτῆς.

γράφω ὑμᾶς: For the use of the accusative instead of the dative cf. SB IV 7436, 5 (end of the VI A.D.); cf. P.Oxy. I 119, 4 (II-III A.D.) οὐ μὴ γράψω σε; P.Oxy. VIII 1160, 11-13 (III-IV A.D.) ὑμᾶς ἔπεμψα; P.Oxy. 126, 16 (A.D. 572) ἔδοξεν ὑμᾶς; P.Lond. II 418 (p.303), 16-22 (A.D. 340) πέμ[ψον] ἐμὲ π[άντ]α. See J. Humbert, La disparation du datif en grec du Ier au Xe siècle, Paris 1930.

μο̣[: μο̣[ὶ ἀποστείλετε? πέμψετε?

7]αιλειδ[: A word, which contained all these letters, could not be found. Only in P.Ness. III 106, 7 (VI-VII A.D.) is the personal name Αειλειδε attested, as a possible form of the Arabic name Wā'il. So perhaps it is possible to read here] 'Αιλειδ[ε? More likely the letters come either from one word or two words. So we have three possibilities for the ending of the first word:

1. -α. One can think of a phrase παρ]ὰ Ἴλειδ[ος, from Ilis (a personal name). There are two phonological interchanges, one of ι and ει and the other of τ and δ (Ἴλιτος).

2. -αι. It was not possible to find a word beginning with λειδ-. There is only a case to consider a phonological mistake; for instance κ]αὶ λείδ[ιον? (l. κ]αὶ λήδ[ιον); for the interchange of η and ει see in Gignac I, pp. 239-240 an example from the sixth-seventh centuries A.D. (P.Windob.Worp 1, 5), εἴδη instead of ἤδει. Λήδιον or ληδάριον was a «cheap common dress, esp. a light summer dress» according LSJ, s.v. Another possibility is to read κ]αὶ λείδ[ανον for λήδανον, gum-lagadum; in W.Chr. 273, i 15 (II-III A.D.) the same word is attested as λάδανον.

3. -αιλε or -αιλει. It was not possible to find any verb with such an ending. Again, perhaps it is a phonological mistake, e.g. θ]έλει δ[έ ὁ τάδε or] ἐλεεῖ δ[ὲ ὁ θεός etc. For the interchange of ε and αι see Gignac I, p.193; cf. also SB XVIII 13923, 1 (VI-VII A.D.) Εἰαίρακος for Ἱέρακος.

Note that all the above mentioned assumptions are based on some phonological interchanges, although the latter are widely attested in the papyri.

].[ ].[: In both cases one can see only the oblique strokes of either a κ or an ε.

back. For the formulae of address see José o'Callaghan, Cartas christianas griegas del siglo V, Barcelona 1963, pp.226-227. The common formula during the Byzantine period was τῷ δεῖνι ὁ δεῖνα and very seldom τῷ δεῖνι or τῷ δεῖνι παρὰ τοῦ δεῖνος. The reading ᾿Απολλω is certain. Then there are traces of about 7 letters. The first two letters seeem to be σ̣ι and in that case we could restore either ᾿Απολλῷ Σ̣ι —i.e. the name of the writer began with Si— or ᾿Απολλῶς Ι —the name of the receiver began with I-.

Note also that the writer has drawn an horizontal line 1 cm below the upper edge of the papyrus. It seems that the papyrus had been folded twice of four times across the middle vertically and horizontally to gain the smallest possible form. The purpose of this line was to show above which point there was no writing on the front for the writer to sew the fibre so as to bind the letter.

APPENDIX
REFERENCES TO THE WRITER'S HEALTH IN THE PAPYRI (PRIVATE LETTERS)

A point of interest, but one not discussed or not emphasized in the biblography so far, in the private letters from the Ptolemaic period to the late Byzantine period is the way the writer refers to his own health in cases where he is well.

In the Ptolemaic period the letter-writer almost always mentions that he is in good health in a formulaic way: εἰ ἔρρωσαι καὶ τἄλλα σοι κατὰ γνώμην ἐστίν, εἴη ἂν ὡς ἡμεῖς θέλομεν· ὑγίαινον δὲ καὶ αὐτός; see Rodolfo Buzón, Die Briefe der Ptolemäerzeit. Ihre Structur und ihre Formeln, Diss. Heidelberg 1984, pp. 9-19. He notes that the wish for the good health of the addressee and information about the good health of the letter-writer are linked by the co-ordinate conjunction δέ. H. Koskenniemi, Studien zur Idee und Phraseologie des griechischen Briefes bis 400 n.Chr., Helsinki 1956, p. 132 notes that «Bemerkenwert ist, dass in dieser Formel das erste, den Empfänger des Briefes betreffende Glied offenbar den stärksten Nachdruck erhält. Es ist länger und reichhaltiger und der Ausdruck wird variiert, so dass sich gewissermassen Unterarten ausbilden». However, this reference to the personal health should be considered as a piece of information the letter-writer provides the addressee and not as a response of the letter-writer to a previous wish or request of the present addressee. This can be indicated by the fact that in the Ptolemaic period phrases -formulaic or not- in the body or in the closing of the letter, where the letter-writer asks the addressee to inform the former about his health, do not occur. On the contrary he asks general information about everything that happens to the receiver of the letter and his family, such as γράφε δ' ἡμῖν περὶ ὧν ἂν βούλῃ or γράφε δ' ἡμῖν καὶ σύ, ἵνα εἰδῶμεν, ἐν οἷς εἶ, καὶ μὴ ἀγωνιῶμεν (for some examples see Buzon, op.cit., p. 22). As for the closing formula valetudinis, the phraselogy is such as ἐπιμελοῦ δὲ καὶ σαὐτοῦ ἵνα ὑγιαίνεις (for some examples see Buzon, op.cit., pp. 23-25) and contains no wish to learn about the health of the receiver of the letter.

To sum up, when two persons (A and B) wrote to each other, the following pattern was followed:

A: Closing formula: γράφε δ' ἡμῖν περὶ ὧν ἂν βούλῃ
B: Opening formula: εἰ ἔρρωσαι καὶ τἄλλα σοι κατὰ γνώμην ἐστίν, εἴη ἂν ὡς ἡμεῖς θέλομεν· ὑγίαινον δὲ καὶ αὐτός
Closing formula: γράφε δ' ἡμῖν περὶ ὧν ἂν βούλῃ

In the Roman period, mainly until the second century, but also onwards until the third century A.D., a phraseology similar to the Ptolemaic is documentary attested, but its use is not so extensive; see O.Lund. 14, 2-3n. One can note again the co-ordinate conjuctions καί or δέ[1]. That this reference to the personal health is not a usual practice in the private letters can be indicated also by the fact that the letter-writer mentions it only when the receiver knows something about a danger to the former. So in P.Oxy. XII 1481, 2-5 (early II A.D.) a soldier in a camp writes to his mother reassuring her about his health. In P.Oxy. XVIII 2191, 5-7 (II A.D.), a man, who had arrived at Puteoli, writes to a person in Egypt to inform him that he had arrived safely. In SB XIV 11645, 7-10 (II A.D.) the sender emphasizes the fact that he was saved from a great danger; cf. also P.Brem. 64, 4-9 (II A.D.); Koskenniemi, op.cit., p.78 mentions the information about the health of the addresser as one reason for the writing of a letter and cites only one example from this period (P.Oxy. XVIII 2191). The letter-writer very often asked from the addressee to learn about the latter's health; see for examples Koskenniemi, op.cit., pp. 70-73 and 128-130. However, the formulae are not so general as these of the Ptolemaic period, but are specified and almost always concern the health (ὑγεία and ὁλοκληρία) of the addressee.

To sum up, when two persons (A and B) wrote to each other, the following pattern was followed:

A: Closing formula: γράφε περὶ τῆς ὑγείας σου
B: Opening formula: No direct answer and very seldom πρὸ μὲν πάντων εὔχομαί σε ὑγιαίνειν μετὰ τῶν σῶν πάντων· κἀγὼ γὰρ αὐτὸς ὑγιαίνω
Closing formula: γράφε περὶ τῆς ὑγείας σου

From the end of the third century A.D. until the fifth century the letter-writer does not mention anything about his good health. Neither Koskenniemi, op.cit., pp. 130-139, nor Tibiletti, op.cit., pp. 47-52, mention any such an example. But there are some

[1] Cf. BGU II 632 (II A.D.) πρὸ μὲν πάντων εὔχομαί σε ὑγιαίνειν μετὰ τῶν σῶν πάντων καὶ ᾽γὼ γὰρ αὐτὸς ὑγιαίνω; P.Giss. 97, 3-6 (II A.D.) πρὸ μὲν πάντων εὔχομαί σε ὑγειαίνειν μετὰ τῶν σῶν πάντων καὶ ἐγὸ αὐτὴ{ς} μετὰ τῶν τέκνων; SP I 111 (II A.D.) πρὸ μὲν πάντων εὔχομαί σε ὑγειαίνειν κἀγὼ αὐτὸς ὑγιαίνω; P.Mich. VIII 491, 3 (II A.D.) κἀγὼ αὐτὸς ὑγειαίνω; The phrase ὑγιαίνω δὲ καὶ αὐτὸς also ocurs in SB VI 9165, 3-4 (first half of the I A.D.); ibid. V 8088, 3-[4]; P.Mich. VIII 476, 3; 478, 4; 480, 3; 495, 5-6, all from the second century A.D.; BGU XI 2129, 5 (II A.D.) καὶ ἐγὼ αὐτὸς ἔρρωμαι; P.Col VIII 215, 13 (c. A.D.100) καὶ εἰμῖς γὰρ πάντος ὑγέ[ν]ωμον; O.Lund. 14, 2-3 (II-III A.D.) καὶ ἡμεῖς | ὑγιαίν]ομεν; BGU I 27, 3-4 καὶ διὰ παντὸς εὔχομαί σε ὑγιένεν καὶ [ἐγὼ] αὐτὸς ὑγιαίνω; P.Hamb. III 227, 3-4 (III A.D.) ὑγιαίνο[μεν δὲ καὶ] ἡμεῖς; P.Oxy. XII 1586, 6-8 (early III A.D.) γράφω δέ σοι καὶ ἐγὼ | ἐρρωμένος καὶ εὐχόμενός | σοι τὰ κάλλιστα; SB VI 9194, 3 (late III A.D.) ἐγ]ὼ γὰρ αὐτὸς ὑγιαίνω; in P.Oxy. VI 935, 4-12 (III A.D.) the sender informs the receiver of the letter that himself, his sister, his brother are well; in P.Oxy. XIV 1770, 6-8 (late III A.D.) γ[ινώσκειν | ὑμᾶς θέλω ὅτι μετ[ὰ πάντων | ὁλοκληροῦμεν we find also a formulaic phrase and very probably we should supply at the end of the line after γ[ινώσκειν the co-ordinate conjuction δέ; in P.Giss.Univ. 32, 2-3 III-IV A.D.) the letter-writer emphasizes the necessity to write the letter to inform the addressee about his health. P.Oxy. XX 2273, 34-24 is fragmentary and it is difficult to clear up the meaning.

examples where the letter-writer asks information about the health of the addressee[2] or states that he was rejoiced to hear of his good health[3]. Usually a wish occurs either in the formulae valetudinis or in the closing formulae[4]. On the contrary, the letter-writer could inform the addressee about his health in cases where he has made a long journey[5] or about his weak health[6].

From the end of the fifth century onwards one can note that the practice changed. The wish of the letter-writer to learn about the health of the addressee reappeared in the private letters either at the end[7] or in the opening formulae valetudinis[8]. Then the phraseology of the information concerning the personal health occurs in the present papyrus, in P.Laur. II 48, 7-8, as corrected above, in P.Fouad. 83, 7 (VI A.D.) ὑγιαίνομεν δὲ πάντες σὺν Θε[ῷ, ibid. 84, 4 (VI-VII A.D.) τὰ δὲ παιδία ὑγιένουσιν καὶ ἀσπ̣ά̣ζ̣ονται ὑμᾶ̣ς and P.Oxy. LIX 4005, 10 (VI A.D.) καὶ ὑγιαίνομεν σὺν θεῷ. Note again the use of the cordinate conjuctions even where they were not necessary. In some answering letters this reference is emphasized[9]. On the contrary, the poor health was mentioned when necessary; e.g. P.Ness. III 50, 2 (early VII) a bishop makes some arrangements, because an illness prevented him from attendance at a festival.

To sum up, because of the special character of the letters of this period (see Koskenniemi, op.cit., p.137), when two persons (A and B) wrote to each other, the following pattern was followed:

---

[2] Cf. P.Oxy. XIV 1774, 7-8 (early IV A.D.); P.Oxy. XXXI 2609, 9-11 (IV A.D.); P.Ross.Georg. III 10, 24-25 (IV-V A.D.).

[3] Cf. P.Oxy. LIX 3998, 23 (IV A.D.).

[4] For the phraseology of the formulae valetudinis see Tibiletti, op.cit., pp. 50-52; the most usual one was πρὸ μὲν πάντων εὔχομαί σε ὑγιαίνειν (or ὁλοκληρεῖν) παρὰ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Θεῷ; for the phraseology of the closing formulae see Tibiletti, op.cit., p. 64; one of the most usual phrases was ἐρρῶσθαί σε ἐν κυρίῳ Θεῷ... εὔχομαι; cf. P.Grenf. II 73, 21-22; P.Vindob.Sijp. 26, 21-24 (III A.D.); P.Neph. 9, 17-22 (IV A.D.).

[5] In P.Oxy. LVI 3860, 11 (V A.D.) the sender informs the receiver that he arrived at Chaereu and that suffered no harm (οὐδὲν κακ̣ὸ̣ν̣ ἐ̣παθόκαμεν). In PSI IV 301, 5-7 (V A.D.) the writer says that εἰσήλθαμεν σὺν θεῷ ὑγιένοντες | εἰς τὴν μεγαλόπολιν Ἀλε[ξάν] | δριαν.

[6] E.g. in P.Oxy X 1299, 5-6 (IV A.D.) a son receives a letter from his parents, in which they wrote that they had been very ill, but they have recovered. In P.Oxy. VIII 1161, 7-11 (IV A.D.) a sick woman writes the letter and informs the receiver about her situation in this way. In P.Lond. VI 1929, 12-16 (IV A.D.) the addresser and some other persons in his house are in weak health and he writes about it. In P.Neph. 1 (IV A.D.) The addresser was ill and mentions it; cf. also PSI X 1161 (IV A.D.).

[7] E.g. P.Harris I 158, recto 3-4 (V-VI A.D.) ἀντίγραψό‹ν› μοι τὰ περὶ τῆς ὑ | γίας σου; SB VI 9136, 6-7 (VI A.D.) θελήσῃ ... δηλῶσέ μοι ...| περὶ τῆς σῆς ὑγίας; P.Oxy. XVI 1862, 58-59 (VII A.D.) καὶ τὴν ὑγίαν αὐτῆς | γράψον μοι.

[8] E.g. SB VI 9138, 2-3 (VI A.D.) εὐχόμε[νος τὸν ὕψισ]τον καὶ ἐλε̣ημον̣έσ[τατον Θεὸν] | ἀκούειν τὰ περὶ τῆς [σ]ῆς ὑγίας καὶ εὐδεμονίας; PSI XIV 1429, 3-4 (VI A.D.) π[α]ρακαλῶ αὐτὴν συνεχῶς | γράφειν μοι τὴν ὑγίεια[ν ἡμῶν; P.Ant. I 45, 4-5 (VI A.D.) γράψον μοι, ἀδ(ελφέ), τὴν κατάστασίν σου; P.Oxy. XVI 1861, 3-4 (VI or VII A.D.) παρακαλῶν αὐτὴν γράφειν μοι τὰ περὶ τῆς σὺν θεῷ ε[ὐ]καιρ̣ο̣τάτης | αὐτῆς ὑγείας; P.Oxy. XVI 1864, 9-10 (VII A.D.) γράφουσά μοι συνεχῶς | τὴν ὑγείαν αὐτῆς.

[9] In P.Iand. VI 102, 3-4 (VI A.D.) the writer notes that ἐδεξάμη[ν τ]ὰ̣ π̣ε̣ρ̣ὶ̣ τῆς σῆς ὑ̣γ̣ι̣ε̣ί̣α̣ς̣ | καὶ ἀναγν[οὺ]ς̣ πάνυ χαρᾶς ἐπλήσθην, in PSI XIV 1429, 1-2 (VI A.D.) that δεξάμενος τὰ γράμματα ... ἐνεπλήσθην χαρᾶς γνοὺς ἐξ αὐτῶν τὴν ὑγίειαν ὑμῶν and in P.Oxy. XVI 1837, 14 (V-VI A.D.) that ἶπον (l. εἶπον) δὲ τῷ ἀδελφ(ῷ) τοῦ κυρ(ίου) Ἀνοῦπ ὅτι σὺν Θ(ε)ῷ ὑγιένεται.

A: Closing formula: δηλῶσέ μοι περὶ τῆς σῆς ὑγείας
B: Opening formula: ὑγιαίνω σὺν Θεῷ
Closing formula: δηλῶσέ μοι περὶ τῆς σῆς ὑγείας
A: Opening formula: ἐδεξάμην τὰ περὶ τῆς σῆς ὑγείας

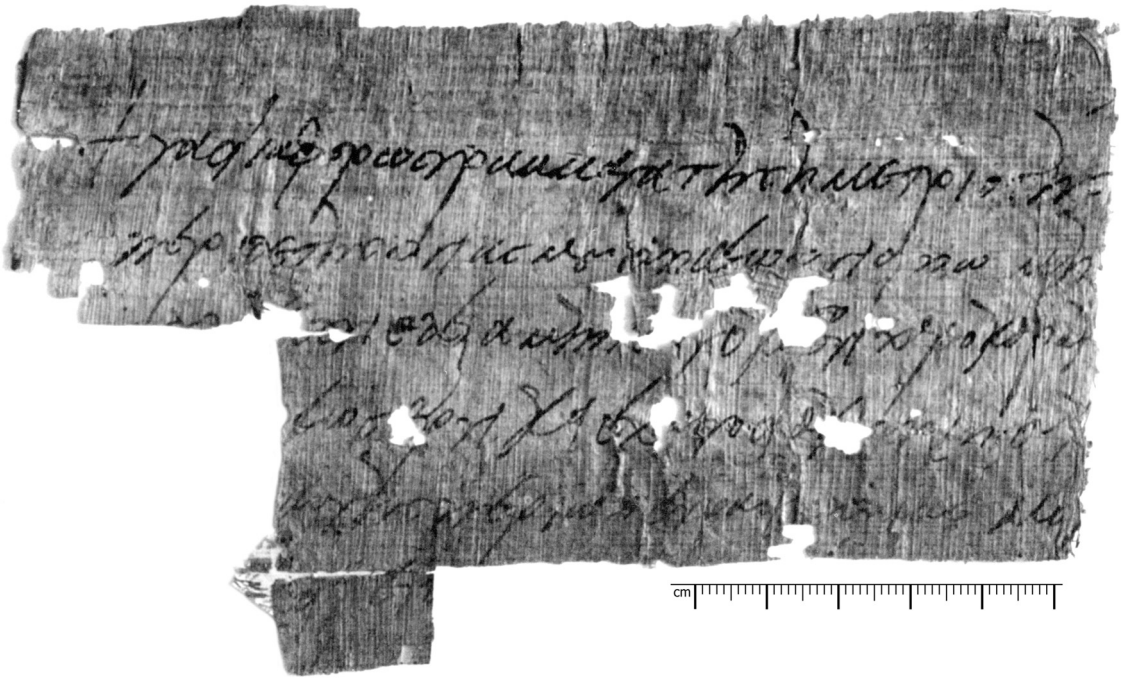

Nikos Litinas
University of Crete
Department of Philology
Rethymno, GR 741 00